

Előszó a IV. és V. könyvhöz

Lap
7NEGYEDIK KÖNYV: A TIZENHATODIK SZÁZAD.

I. FEJEZET: A POLGÁRHÁBORÚ ÉS A HÁROMRÉSZRE OSZTÁS.

A mohácsi vész híre Budán, a királyné menekülése: németgyűlölet, szittyahangulat, Zápolyai János választásának előkészítése, családi hatalma. A fejevári királyválasztás. Ferdinánd örökösödési igényei; hívei, pártja kialakítása; a pozsonyi választás. János király diplomáciája, a francia szövetség. A polgárháború, János menekülése; elhatározása a törökhöz fordulni. Lasky szerepe, szövetsége. Az 1529-i török hadjárat; a hivatalos Magyarország Szolimán lábánál. A török szövetség értelme. Török helyőrségek a déli vonalon, a Délvidék pusztulása János uralma alatt. A török szövetség politikai hívei; Frangepán Ferenc és Brodarics püspök; a délszlávok, Petrovics Péter és rokonsága; Fekete Iván cár. János kormányzati tehetetlensége, Gritti kormányzósága. A polgárháború hadviselésmódja. Ferdinánd kísérletei török békére; az urak akciója a kettős királyság megszüntetése. Az európai segély kilátásai, V. Károly felfogása. Az 1532-i hadjárat; eredménye a polgárháború bevezetésének siettetése. A magyar urak akciója. A nagyváradi béke. Végre nem hajtása, a Zápolyai-család királyságának biztosítása. János halála, Budavár eleste. Az 1542-i birodalmi segély kudarca, nyugati hadvezetés Magyarországán. A török terület kibővítése. Az 1547-i békeszerződés. Török politika: a magyar egység megakadályozása; Fráter György egyesítő politikája; a barát pályája, délszláv faji tulajdonai, 1541-i hiszekegyessége; a Zápolyai hűség és az egységes államidea konfliktusa. Végrehajtja az egyesítést; úgynevezett kétszínűsége, bukása. Nádasdy és a magyar urak állásfoglalása. 1552 óta török hódítás; Losonczy Temesvározt, Dobó Egerben. Az 1559-i és 1562-i török béke

11

II. FEJEZET: A HABSBURG-KIRÁLYSÁG BERENDEZÉSE.

A Habsburg országrésznek közjogi fejlődésképesége. I. Ferdinánd személye, spanyol eredete, németté átváltozása. Közjogi ígéret a koronázáskor. A külföldi székhely; az osztrák tartományokkal és a német birodalommal való összefüggés; Magyarország megcsonkított állapotában háttérbe szorul. A központi hivatalszervezet a külföldi székhelyen. A fitkos tanács és tagjai. Az új hivatalszervezet, haladás Európában, de csak bennlakó király, hazai központ mellett. Az osztrák udvari kancellária viszonya a magyar kancelláriához. Lemondás magyaroknak bécsi hatóságban alkalmazásáról. A magyar központi hatóságok: a magyar tanács különböző formái. Báthory István nádor helytartósága, a székhely választása. Thurzó Elek, Várdai Pál helytartósága, az új helytartótanács szervezése. Nyugati közigazgatási elvek. A hatáskör csomkulása. A helytartótanács igazságszolgáltatásbeli érdemei, a régi magyar közjogi felfogás megőrzése. A külpolitikai befolyás Bécsbe költözik. A külföldi székhely és a török veszedelem hatása. Az állami szuverenitás sérelme a pénz- és hadügy terén. Kincstárnokság, magyar kamara, alárendeltsége az udvari kamara alá. A magyar kamarától elidegenített jövedelmi források. A hadügy alárendelése, főkapitányságok szervezése; a haditanács felállítás, egyedül a nádor képes az idegen katonaság hatását parali-

zálni. A nemzeti függetlenség tényleges sérelmei. Nem elvi abszolútisztikus alapon. A magyar királyi hatalom történeti jogai ezeknek kihasználása külföldi székhellyel; védelemre szorult rendekkel szemben. Az országok és tartományok bizonyos egységes kezelése a török védelem szükségéből folyik. Király és rendek küzdelme a rendi dualizmus keretei között. Az országgyűlési tárgyalások. Külföldi központi hatóságok ékelődnek be a király és a rendek közé. A királyi pozíciók készítménye. A királyi jelenlét kérdése. A nádori hatalom. A királyi tekintély növekedése, az örökösödés elfogadása .. 63

III. FEJEZET: A KERESZTÉNYSÉG VÉDŐBÁSTYÁJA. A VÉDELEM KIRÁLYI SZERVEZÉSE.

A magyarság török elleni védelmének világtörténeti perspektívája. A védelem szüksége: két világ harca. A török életideál gyökeres ellentéte a nyugati kereszténnyel szemben, melyhez a magyar már ekkor tartozik. A vallási ellentét; imádság a török ellen; török és tatár embertelen pusztításai a magyar közvéleményben. Protestáns felfogás a török harc szükségéről. Családi elkeseredés, a birtokvesztettek és családtagok iratok bosszúja és irredenta hangulat. Nincs, nem lehet a XVI. században török barátság. A keresztény szolidaritás tudata. Az új védelmi vonal miatt annyira északra, a korábbi aldunai vonal helyett. A kis magánvárok leszerelése. Ferdinánd tudatos akciója az új vonal kiépítésére, királyi és magánvárok, ezek viszonya. Egyházi várak. Az országgyűlések a királyra bízzák ezt a gondot. Ebből a magyar államiság csorbulása, pénz- és hadügyi sérelem. Zsold fedezési módjai: terményekből és vártartományok. Pénzbeli szükséglet évi összege. A csonka állam tényleges bevételei, erről európai közvélemény; magyar jövedelmek összehasonlítása nyugatiakkal. A királyi bevételek kiszámításának nehézségei. Rendi eredetű bevétel: dica, nagysága. A nemesi adózás kérdése, a hatvanad. Királyi bevételek: pénzverés, bányák, határvámok. Nincs egységes kezelés, jövedelmek kivéve a magyar, pozsonyi és szepesi kamara alól. Nem minden fordítatik a védelemre; belső polgári igazgatás és udvartartás költségei. Állandó deficit. Külföldi segélyek: német birodalmi segély, ennek technikája, nagysága, behajthatatlansága; a német rendek felfogása a török segélyről, a keresztény szolidaritás utolsó nyomai. Nehézségek, ellenszolgáltatások; német telepítés követelése; a német lovagrend betelepítése. A pápai segély állandósága; tényleges pápai katonaság; pénzsegélyek; tizedek és egyéb egyházi jövedelmeknek a török háború céljaira átengedése. Spanyol és egyéb segély. Az osztrák örökös tartományok segélye: felkelés és pénz. A cseh korona tartományainak segélye; visszaélések, a magyar szuverenitás csorbítására irányuló törekvések. Belső-Ausztria segítsége, a horvát-venégek elidegenítése, a határörvidék kifejlődésének kezdetei. Összefoglaló számítások a védelmi vonal költségeiről és azok fedezéséről. A pénzügyi közigazgatás középkori jellege; nem tud megfelelni a zsoldos várvédelem modern feladatainak. Adósságok szaporodása, zálogosítás, birtokrautalás, a Habsburgok államadóságai. Az udvari kamara központi helyzete. Zsoldosok, magyarok és idegenek. Huszár, naszádos, gyalogos; hajdú. Az idegenek elhelyezése a keleti területen, részben németesítés miatt. Az együttműködés formája; eredménye; a következő század németgyölölete 101

IV. FEJEZET: AZ ÚJ NAGYBIRTOK KIFEJLŐDÉSE ÉS NEMZETI SZEREPE.

A nagybirtok új fejlődési korszakának előzménye a polgárháború; a határvédelem szerepe. A nagybirtoknak ellensúlya nincs többé, király és polgárság súlytalan. A kisenemesség az országgyűlésen, a nagybirtok szolgálatában. Az új feudális láncolat a dominus alatt;

a servitorok rendi különbségei. Rokonok, várnagyok. Az új servitori erkölcs: Tinódi. A fejlődést a német Landeshoheit felé a török hódítás akasztja meg. A nagybirtok szövetségei; körmöcbányai konföderáció. Az új arisztokrata családok, felemelkedésük módjai. Az egyházi vagyon szerepe: Erdődy, Choron-vagyon. Házasság szerepe: Pekry Lajos. Huszártiszti pályák. Seredy Gáspár pályája. Nádasdy Tamásé, házassága, erdélyi és horvát-szlavon hatalmi állása. Thurzó Elek. Zrinyi Miklós pályája; birtokszerzése, páthosza, magyarsága. Horvát urak északra húzódása. Perényi Péter, az utolsó illoyális nagyr. Vitéség és birtokvágy. Az új főnemesség közjogi állása; hatalma nem pénzben, hanem birtokban. Földszerzés lehetőségei: vétel és zálog, amihez pénz kell. A jobbágyok pénzbeli szolgáltatásai, a nagybirtok mezőgazdasági üzemének emelése; hadseregszállításból származó jövedelmek; a nagybirtok gabonát és bori szállít, saját termését és vett termést. A hadseregszállítástól a zálogbirtokig és donációig. Lichtenstein és Pálffy szállításai. A királyi birtok feladása, egészen a nagybirtokosok kezére jut. A nagybirtok felhasználása a török elleni védelemre. Minden nagybirtok ura katona is. A birtok jövedelme emelkedik. A nagybirtokos kiadásai. Életmódja, várban, védelemre berendezve. Egyetlen kiadás a védelem mellett a ruha, ékszer-luxus. Ennek alapjai; a renaissance-barokkorszakban európai jelenség. Német és keleti hatások az olasz helyett a nagyrüri életformákban, magyar nemzeti alapokon. A nagybirtok igazi kiadása a katonaságra megy. A bandériumok alkonya, állandó zsoldoskatonaság, erre a nagybirtok pénzbeli szolgáltatásai. A continuus miles, a nagybirtokos személyes szerepe, ő a végvári élet ki-fejlesztője és vezére. Kapitányok és katonák a nagybirtokosnak alárendelve, jegyelem és összetartozandóság. Ugyanazon nemzeti érzések; a végvári életben a társadalmi különbségek elhalványulása. A végvári élet, mint magasabb kultúra, kedvezőellen viszonyok közt is a magyarság élniakarásából kifejlesztve 168

V. FEJEZET. A VALLÁSI KÉRDÉS: A HITŰJÍTÁS.

A hitűjítés; reformáció és ellenreformáció; újabb kapcsok, melyek a magyarságot nyugathoz fűzik. Az európai mozgalom itt specifikus magyar vonásokat nyer. A német anyamozgalom és a magyar kezdetek összehasonlítása. A hitűjítés rohamos elterjedését lehetővé teszi az egyházi nagybirtok megsemmisítése. A nyitrai, győri, veszprémi, egri püspökség sorsa, az esztergomi érsekségé. Török kézre jutott területek. A hierarchia haldoklása, Róma állásfoglalása ez ügyben; a magyar király állásfoglalása; a legfőbb kegyüri jog; a pápai és királyi felfogás eltérése; a kegyüri jog gyakorlataból származó bajok; a szekularizáció megkönnyítése. A nagybirtoktól végrehajtott szekularizáció, zalavári, pannonhalmi példa; szerzetesházak kipusztulása. Az egyházi rend közjogi elgyengülése, a többi rend elveszi jövedelmeit; a tizedkérdés; az ingó javak elrablása. Mindez a hitűjítást megelőzően. A protestantizmus terjedésében csak eleinte nehézségek. Több felekezet együttélésének problémája, annak németbirodalmi megoldása: a cujus regio, illius religio-elv; ennek magyar alkalmazása a nagybirtok által. A nagybirtokosok protestáns hitre térése; zárt területeken egy hit biztosítása. Az udvari pap szerepe a vártartományban; a magánkegyüri jog. A protestáns felfogás a felsőbb-ségről és ennek hitvédő és hittedesítő kötelességeiről; a világi kar az egyház védelmében. A felsőség befolyása a hitelvek megválasztására: Perényi Gábor és Nádasdy Ferenc szerepe, opposzió kezdetek a cujus regio-elv ellenében. Kryptokálvinisták, unitáriusok harcai. Erdély viszonyai: a fejedelmi hatalom; a fejedelmek vallásváltoztatásai, ezeknek közjogi elismerése: a vallási törvények; kátholikusok, orthodoxok helyzete. Tényleges együttlakása több, nem egyenjogú felekezetnek, ez az erdélyi novum. A protestantizmus terjedé-

sének formái, a községek befogadó szerepe. Nevezetes hitújítók. A protestáns felekezetek első szervezkedései. A tömegek lelki szükséglete, protestáns törekvés ennek kielégítésére; tanító és lelkieletet művelő irodalom; ennek magyarsága. A katolikusok hiábavaló kísérletei az államhatalom által jelemelkedésre. Belső reform kísérletei; Oláh Miklós, utána a század végéig hanyatlás. A segítség az egyetemes egyházból: a trienti zsinat; a papnevelés. A jezsuiták első beköltözése; a római papnevelő-intézet. A katolikus irodalom kezdetei. A lelkek új meghódítása; Balassa Bálint halála 228

VI. FEJEZET: AZ ERDÉLYI KÉRDÉS. A FEJEDelemség KIALAKULÁSA.

Erdély külön léte a török hódítás következménye; Erdély mint szükségalakulat. A három nemzet: magyar, székely, szász egymástól eltérő társadalmi fejlődése. Egyiknek sem érdeke kiszakadni a magyar királyságból; a király mindháromnak védelmezője. Nemzeti ellentét szász és magyar között. Kolozsvár elmagyarosodása. Erdélyi öntudat hiánya. Oláhok. Mohács, Erdély megosztása János és Ferdinánd között, Ferdinánd pártja. A két oláh vajdaság beavatkozása. János birtokadománya Rares Péternek, Beszterce elidegenítése. János hatalma megszilárdul; Pemflinger Márk és Szeben szerepe. Majlád István az első, aki Magyarországtól független Erdélyt akar. Buda elestével Szolimán akarata teremti meg a fejedelemséget. Fráter György szerepe, török megbízásból hódolatja Erdélyt. A három nemzetet politizálódtott szerepe. A helytartó túlsúlya a tanács fölött. Fejedelmi parancsszóra belső berendezés, az 1542-i unió. A tiszántúli vármegyék szerepe Erdély államisága kialakulásában; Fráter György és a fejedelmek tiszántúli birtokai. Az új területet egyedül a fejedelmi hatalom tartja össze. Uniformalizálás hiánya a három nemzetben; a három nemzet egyenlő joga és kötelessége, a székelysége ebből származó terhek. Az 1557-i határozat. A három nemzet érdekellentéte elősegíti a fejedelmi abszolutizmust. Az országgyűlés tehetlensége, tőle függetlenül Erdély átadása, majd Izabella visszatérése. Izabella abszolutizmusa, lengyel befolyás. Bebek—Kendy-kivégzések. János Zsigmond dekadenciája; magyar király igényei. A székelység társadalmi forradalma; a székely jobbágyság behozatala. Erdély önállóságát János Zsigmond is feladja. A speieri egyezmény. Báthory István viszonya a törökhöz és Miksához. Békes Gáspár; az ellenzék kiirtása. Erdély új önállóságát a Báthory családi hatalom hozza létre. Báthory-öröklődés. Báthory Kristóf és Zsigmond a kiskorúság alatt, Báthory István rendelkezései. A lengyel király Erdélyt önmagában meg nem álló alakulatnak tekinti; lengyel és magyar kapcsolat tervei. Lengyel erők felhasználása Nagy-Magyarország érdekében. A katolikus fejedelem vallásos téren való érvényesülése; a jezsuiták behozatala, működése, kiűzése. Zsigmond dekadenciája; kiskorúsága alatt országgyűlések csekély hatásköre. Zsigmond nagykorúsítva, abszolút kormányza; Bocskay István váradi kapitánysága. Báthory Boldizsár. A Gyulai—Gálfi-kivégzés. Az 1594-i mérszálás. A nyugati kapcsolat, Bocskay szerepe; a havasalföldi hadjárat. Zsigmond lemondásai, az ország passzivitása. Báthory András, Mihály vajda, Basta, Székely Mózes. Erdélynek nincs önálló államalkotó ereje. A „Tündérország”. Az erdélyi probléma első felmerülése; Kendy Sándor, Gyulafi, Szamosközi, Basta uralma elidegeníti Erdélyt Nyugatától s előkészíti az ország önállóságát 286

VII. FEJEZET: A NÉMET URALOM KIFEJLŐDÉSE BOCSKAY NEMZETI REAKCIÓJÁIG.

Miksa király egyénisége, belső krízise, illúzióhiánya, a török háború hatása reá. Rudolf egyénisége, testi és lelki betegsége. A külföldi kormány továbbfejlődése, a Mixta elismerése a magyar rendek részéről.

További közjogi harc, kísérletek a központi kormány visszamagyarosítására s ezek kudarca. A nagybirtok szerepe a kezdődő oppozícióban; nemesi ellenzéki vezérek. A nemzeti szuverénitás sérelmének állandósulásával a királyok bizalmatlanok a magyarok iránt s ezek Erdély felé kezdenek tekintgetni. Nemzeti örendelkezés s török védelem ellentéte. Németgyűlölet kifejlődése, a magyarság rossz híre. A török viszonyok s belső hanyatlás: a magyar végek speciális helyzete a török birodalomban. A hosszú béke háborúi, példák: Drégely, Bakabánya, Dobsina, Szikszó; a magyarság békebeli vereszsége. A tizenöt éves háború kitörése, Rudolf és VIII. Kelemen pápa szerepe, a pápai segély. A háború jellege. Az őszi mezei hadjáratok; zsoldoseregek, ezek jellege a magyar harctéren; ezredek és ezredesek; a zsoldosprobléma, szociális és katonai oldala. A német birodalom és az ausztriai cseh tartományok védekezése; a magyarság kára. A Ciancherottiszárad. Pálffy Miklós táborhelyterve. Az idegen zsold hatása. A költségek fedezése. A magyarság terhei: adók, nemesi adózás, ennek átváltozása véradóra; a magyar fejlődés eltérése az örökös tartományokétól. Nádasdy és Pálffy 1598-i, Thurzó 1604-i terve, állandó nemzeti hadsereg. Az új adóformák. A magyar katonaság háttérbeszorulása. Idegen főkapitányok, ezek közömbössége, ellenesége volt. Mansfeld felfogása magyar-német seregről. Olasz vezérek a prágai és bécsi hatás alatt. Basta magyargyűlölete. Rusworm és a hajdúk. A háború lefolyása. Az 1604-i felkelés pszichikai előzményei. Az idegengyűlölet, a nagybirtokosok elidegenedése a királytól. A kamarák birtokjogi politikája: a nemesi birtok devolúciója, a fiskális-pörök. Illésházy István, a városi kérdés, a hűtlenségje per. Az erdélyi birtokjogi példa. A vallási kérdés: a kassai templom, a városok érzelme. Az 1604-i országgyűlésen városok és nemesek meg egyezése; a protestáns rendek tiltakozása. A huszonkettedik artikulus. Bocskay István egyénisége. A felkelés, a hajdúság szerepe, vallási felfogása. A szerencsi gyűlés. Illésházy csatlakozása, az 1605-i hadjárat, a bécsi tárgyalások. Illésházy—Bocskay: nyugati és keleti magyar ellentéte. A török probléma, Homonnai Bálint álláspontja. Illésházy török és hajdú ellen. Bocskay álláspontja. Találkozása a nagyvezérral. Az első gondolat török és német egyensúlyozására. Az új államjogi koncepció; Erdély szerepe. Bocskay és a nyugati magyarok nézetei. A bécsi béke tárgyalásai, Bocskay országgyűlései, vezetők és pártok. Prédikátorok, hajdúk. A bécsi béke eredményei. A török béke 324

ÖTÖDIK KÖNYV: TIZENHETEDIK SZÁZAD.

I. FEJEZET: A MAGYAR TÁJ SZÍNÁLTOZÁSAI.

A török korszak hatása a talajviszonyokra. Növényföldrajzi és klímabeli változások. Az alföldi puszta kifejlődés. A Duna kiöntései. A Dunántúl és a Kis-Alföld talajviszonyai. A morbus hungaricus. A magyar nép akklimatizálódása 393

II. FEJEZET: A TÖRÖK TERÜLET TÁRSADALMI ÉS NEMZETISÉGI VISZONYAI.

A rabszolgaság a török államban, magyar rabok a Balkánon és Kis-Azsiában. A rabszolgakereskedés; a hadifoglyok sorsa. A magyar területen megtelepedett törökök. A török hódítás vallási alapjai; az állami berendezkedés; hűbérjog; katonaság, hivatalszervezet. Adórendszer; állami adók, vámok, ipari és fogyasztási adók. Földesúri szolgáltatások, birságok. A behajtás módja falvakban és városokban;

visszaélések. A hódoltsági terület demográfiai változásai; az első korszakbeli pusztulás; nagy hadjáratok, tatárjárások; az első déli zóna változásai; rác bevándorlás, rác telepítések, a rác félnomad életforma. A második és harmadik zóna; vegyes nyelvterületek alakulása. Rác városok. A magyarság erőfeszítései a föld megtartásáért. Az oláhság terjeszkedése. — A harmadik zóna magyar parasztvárosai. Makó, Hódmezővásárhely; Kecskemét és társai, a kun puszták. Az új állattenyésztés, a parasztvárosok gazdaságpolitikája és társadalmi rétegződése. A városi autonómiák, parasztdemokráciák, kereskedő szellem. Halas, Szeged, Debrecen. Kunok és jászok. Buda és Pécs. A magyar városkép pusztulása. A török kultúrhatás nyomai. A hódoltságbeli magyarság nemzeti élete; a menekült vármegye, a magyar részre adózás, a végváriak szerepe. Vallási viszonyok, protestánsok; unitárius terjeszkedés; katolikus szerzetesek; püspöki hatalom; az Alföld mint missziós terület 402

III. FEJEZET: NEMZETISÉGI VISZONYOK A KIRÁLYI ÉS ERDÉLYI TERÜLETEN.

A nemzetiségi és kisebbségi kérdés akkori formái. A horvát népvándorlás. Utána a vlach népvándorlás; a drávántúli vlachok elterjedése, gazdasági, társadalmi és vallási viszonyaik. Konfliktusok a horvát földesurakkal. A határvidék kezdetei. A keleti és felvidéki vlachok; az oláh pásztorelem; beolvadás a ruthénbe és tótba. A letelepedés ideje. Átmenetek hozzá. Oláh bevándorlás Erdélybe; magyar, székely és szász terület különbözőkép reagál. A minoritásjog akkori állása, a cseh példa. A nem magyar nyelvek használata, tót istentisztelet és iskola. Horvát kulturális törekvések. A magyar és nem magyar érzelmi egysége. A német kérdés. A magyar kultúra terjedési lehetőségei, az államkormányzás; közigazgatás hatása. Az oláhkérdés Erdélyben: szász és fejedelmi beavatkozás vallási téren; az oláh nyelv és iskolaügy védelmére tett intézkedések. A moldvai magyarok. A magyar kultúra és politika természetes asszimiláló ereje. Egyéb nemzetiségek: görögök, zsidók. A nemzetiségi mozgalom mérlege 469

IV. FEJEZET: A JOBBÁGYSÁG HELYZETE. AZ ALSÓ KULTURÁLIS FOK.

A jobbágyszemély európai alakulása; az újkori, gabonatermelő és eladó nagybirtok. Az 1514-i törvény és Verbőczy hatása. A szabad költözés kérdése. A vármegye szerepe. A nagybirtok üzemei; a majorságok; a 16. és 17. században, Dunántúl és Keleten. Örökös jobbágyságok. A török háborúk súlyosbító hatása; ingyen vármunka. Földesúri végletek. A vármegye túlhatalma a falu felett. A paraszt vármegye. Paraszti földművelés, a nagybirtok hatása; parasztgazdaságok. A költözési tilalom korrekтивumai: új telepítések, nemesítések, katonáskodás; kúriális szolgálat hullámszó népesség, félszabadosok. Szellemi kultúra: házépítés, falu, népművészet, babona, pogány hiedelmek maradványai. A vallás hatása. Jobbáglázadások 500

V. FEJEZET: NEMESSÉG ÉS VÁROSOK. MAGASABB MŰVELTSÉG.

Az új nemesi életideál. A békekorszak hatása. A nemesi ház. Közjogi privilégiumok; védelmük a Hármaskönyv segélyével. Pörösködés, mint a nemesi jogok biztosítása. A vármegyén felüli független törvényhozás. Kisnemes-életmód; birtok, katonáskodás, török rabság; tanulás nehézsége; hatalmaskodás. A jobbágmunka állandósulása. A kereskedelmi érzék visszafejlődése. Az új vidéki nemesi típus.

Nemesek városba költözéséért harc: a vármegye győzelme a város felett. Nemzeti és általános vonatkozások. A városi szavazati jog az országgyűlésen. Ipari termelés és fogyasztás, város és vármegye viszonya. Városok magyárosodása; ellenreformáció hatása. A város belső élete; oligarchia; gazdasága; napszámosok. Végvári katonaság mint osztály; hajdúvárosok. Nemesi és polgári képzettség; középfokú iskolázottság, literátus műveltség; alsóbbfokú műveltség; valószínű olvasmányok 539

Kütfők és irodalom 575

Időrendi áttekintés 626

Mellékletek jegyzéke 638